

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 211-229, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi:03.05.2018 **Kabul Tarihi:**16.07.2018

TÜRKİYE’DE DINDAR BURJUVA VE KADIN*

Religious Bourgeois and Women In Turkey

Handan KARAKAYA¹

ÖZ

Türkiye’de sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler ışığında oluşmuş yeni bir zengin sınıftan söz etmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkiye’de ve dünyanın birçok yerinde muhafazakâr/dindar kesimler, modern yaşam biçimiyle sorunlu bir ilişkiye sahip olmuşlardır. 1980’ler ve sonrasında kadar Türkiye’de muhafazakâr/dindar kesimler modern yaşamla aralarına önemli bir mesafe koymaya çalıştılar. Yaşam pratiklerini dini referanslara dayandırarak modern yaşamın günlük görünümünden ayrılmaya çabası görünürlük kazandı. Ancak 1990’lar ve sonrasında ekonomik bir takım gelişmelerin de etkisiyle muhafazakâr/dindar kesimler yaşam biçimlerini modernizmin içinde yeniden yaratmaya başladılar. Bu yaratım sürecinde kadınlar, sosyal ve kültürel alanlarda görünürlükleri ve tüketim pratikleri ile bu değişimin izlenmesinde önemli bir görünürlüğe sahip oldular. Bu çalışmada Türkiye’de ekonomik refah düzeyi yükselen muhafazakâr/dindar kesimlerin değişen yaşam biçimleri ve bunu din algılarıyla örtüştürme biçimlerine odaklanılacaktır. Yapılan bu çalışma, doküman incelemesi, kaynak taraması ve mülakat yöntemine dayalı betimsel ve nitel bir çalışmadır. Bu çalışma, muhafazakâr/dindar kesimlerim ekonomik refah seviyesi yükseldikçe, modern yaşamla daha uyumlu yaşadıklarını örnekleri ile ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Burjuva, Kadın, Din, Modernizm, Muhafazakar

ABSTRACT

Turkey in social, economic and cultural exchanges possible to mention a new rich class has formed on the light. One of the most important features of this class is its reflection on religious identities and their life practices. As it is known in Turkey and the world in many parts of the conservative / religious peoples have had a troubled relationship with the modern way of life. Turkey in the 1980s and until after the conservative / religious people tried to put a considerable distance between them to modern life. However, with the influence of economic developments in the 1990s and after, the conservative / religious groups began to recreate their lifestyles in modernism. In this creative process, women have had a significant visibility in their social and cultural areas, with their visibility and consumption practices followed by this change. In this study, the rising level of economic prosperity in Turkey conservative / religious sectors of changing lifestyles and it will focus on the overlapping forms of religious perception. This study is a descriptive and qualitative study based on document review, source search and interview method

Key words: Bourgeois, Woman, Religion, Modernism, Conservatism

Giriş

Sosyal ve ekonomik gelişmeler toplumların biçim alışları üzerinde etkili olan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi Batı toplumları üzerinde bir yeniden yaratım sürecinin başlatıcısı olarak algılanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ve devamında Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı dünyasının gelişimine ayak uydurmak için çaba sarf ettiği bilinmektedir. Bu çabaların bir kısmı sosyal ve kültürel eksenli olmakla birlikte büyük bir kısmını ekonomik gelişmişliği yakalama gayretleri

¹ Dr. Öğr. Üy., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü. ELAZIĞ hkarakaya@firat.edu.tr

* Bu makale Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Alanında Doç Dr. Fazlı Polat’ın danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın” başlıklı Doktora Tezinden üretilmiştir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

oluşturmaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi toplumların biçim alışında sosyal ve ekonomik gelişmeler içine doğdukları toplumsallıklarla birlikte düşünülmelidir.

Her sosyal ve ekonomik gelişme ortaya çıktığı toplumun dışındaki toplumlarda aynı etkiye sahip olmadığı gibi sonuçlar da birbirine benzememektedir. Bu çerçeveden bakıldığında gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Türkiye Cumhuriyeti modernleşmenin hızına yetişmek için azımsanamayacak bir çaba içine girmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin oluşum şartlarını taşımayan ülkeler için bu gelişmenin yarattığı sosyal ve ekonomik ilerlemeyi yakalamak pek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sermaye birikimi amacıyla milli bir burjuva yaratma çabaları ve Cumhuriyet Türkiye'sinin bu burjuvayı yaşatma ve geliştirme gayretleri batılı anlamda bir burjuva sınıfını besleyemediği gibi orta sınıfın ekonomi üzerindeki etkisini de büyüttüğü söylenemez.

Tüm bunların ışığında, Türkiye'de batılı manada bir burjuvadan bahsedilemese de kendine has özellikleriyle var olma çabasında olan bir burjuvadan bahsetmek mümkündür. Anavatan Partisi'nin iktidara gelişine kadar Türkiye'de daha çok İstanbul burjuvası olarak anılan seçkin bir burjuva aileler grubundan söz edilmektedir. Fakat Özal'ın liberal ekonomi politikaları İstanbul burjuvasından sosyal ve kültürel olarak farklı olan bir burjuva sınıfının oluşumu ve gelişimi için gerekli altyapıyı hazırlamıştır.

Özal'ın liberal ekonomi politikalarıyla büyüme fırsatı bulan Anadolu sermayesi, 28 Şubat süreci sonunda bir sessizlik dönemi yaşasa da AK Parti iktidarı ile birlikte palazlanma fırsatı bulmuştur. Bu sınıfın büyümesi ve palazlanması beraberinde sosyal ve kültürel yaşamlarında da değişimleri beraberinde getirmiştir.

Zenginleşen muhafazakâr/dindar kesimlerin dini bir takım sembolleri modern yaşamın biçimsellikleriyle harmanlayarak yeni bir yaşam biçimini benimsedikleri söylenebilir. Bu yaşam biçimi kadınların tüketim pratikleri üzerinde somutlaşırken sosyal ve kültürel mekânlar da eşzamanlı olarak bu yaşam biçimine uyumlu bir biçimde gelişmiştir.

Bu yönüyle muhafazakâr/dindar kesimler bir yönüyle dini yaşamla bağlarını sıkı tutarken, diğer yandan modern yaşamın tüketim biçimlerini dini yaşamın sınırları içerisindeki kavramlar üzerinden meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Yaşanan bu değişim, muhafazakâr/dindar kesimler tarafından büyük oranda kabul görmekle birlikte, yıllık mali bir ibadet olan zekât, yine yoksullara yardım için verilen sadaka, sosyal yardımlar bu bağlamda tüketimin meşru temellerini beslemektedir.

Kısaca, bu çalışmanın konusu ekonomik refah düzeyi yükselen muhafazakâr/dindar sınıfların değişen yaşam biçimleri ve bunu din algılarıyla örtüştürme yöntemleridir. Bunun ışığında, çalışmanın problemi Türkiye'de muhafazakâr/dindar burjuvazi tanımının içeriğini tarihsel ve sosyolojik olarak tartışarak kadınların yaşam pratikleri üzerinden değerlendirmektir.

Burjuva ve Burjuva Sınıfı

Fransızca Bourg sözcüğünden türeyen burjuva bir sosyal sınıf adı olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında artı-değere kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri kapsamında el koyan ve onu paylaşan sınıf olarak da tanımlanmaktadır. Ki bir toplumun egemen üretim biçimi de bu noktada önem kazanmaktadır. Kapitalist bir üretim biçimine sahip olan toplumlarda tanımın da meşrulaştırdığı üzere, egemen sınıf, burjuvazidir. Kısacası, ekonomi alanının egemenliğinden siyasi egemenliğe kolları uzanan bir sınıftır(Boratav,2005:61).

Burjuva, üretim, tüketim, dağıtım, ithalat, ihracat kavramları ekseninde oluşan insan aktivitesi kapsamında toplumsal yapı içerisinde yeni bir yaşam ve tüketim pratiğinin temsilcileri olarak tanımlanabilir. Bu temsil durumu, zamanla bu sınıfa ait bir kültürü de beraberinde getirmişti. Bu sistem o bölgedeki sermaye, işgücü ve doğal kaynakların; üretim, ticaret ile dağıtımda rol alan ekonomik kuruluşları ve o bölgedeki mal ve hizmetlerin tüketimini de içerir. Tüm meslekler, kuruluşlar veya ekonomik faaliyetler burjuvanın tarih sahnesindeki yerini pekiştirme noktasında

katkıda bulunmuştur. Burjuvanın yapısında büyük, orta ve küçük sermaye ayırımına dayalı gruplaşma biçimleri, siyasi hegemonya ortaklığında, iktisat politikalarının oluşumunda bunlardan pay alma biçimleri önemlidir. Tüketim, tasarruf ve yatırım ekonominin çekirdek öğelerindedir ve pazarın dengesini belirleyerek artı değer sahiplerinin yaşam alanlarını genişletme noktasında güç kaynağı olarak (Meriç, 1994:73) ifade edilmiştir.

Bununla beraber burjuva, Batı’da birçok alanda yeni kavramların ve toplumsal algıların doğumunu da beslemiştir. Bu bağlamda Göçek(1999:73), burjuva sınıfını bir imaj üzerinden tanımlarken, yeni tüketim kalıplarına dayalı bir hayat tarzını, özel mali faaliyetlere vakfedilen yeni bir sermaye birikimini ve özgün bir demokrasi tanımını bu imajın içine sığan kavramlar olarak öne çıkarmıştır. Kapitalizmin filizlendiği ve buradan da bütün dünyaya taşıdığı sürecin ilk adımlarını oluşturan kavramların biçimlendiği bir dönemdir(Meriç, 1994:73).

Bu da, kavramın Osmanlı’dan farklı olarak, bir hayatı algılama usulü olarak da ele alınma sürecini göstermektedir. Burjuvanın; köylü, işçi (proletarya) ya da soylu sınıfına dâhil olmayıp, özelliğini zenginliğinden ve şehirliliğinden alan kentli kişiler topluluğu olarak ekonomik yapının egemenleri olmayı başarmış bir sınıf(Steinhaus,1973:191-192) olduğu düşünüldüğünde, tükettiklerinden fazlasını üretmesi(Altan, 2010:17) ile kentleşmenin de öncüsüdür. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise “burjuva” kavramı toplumda üretim araçlarını elinde bulunduran bir sınıf (Tunçay,1986:113) olarak öne çıkmıştır.

Temelde burjuvayı daha çok bir zihniyet ya da algı biçimi olarak değerlendiren Sombart(2008:32), kavramın üzerine oturduğu toplumsal yapıyı en iyi tahlil edenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, burjuva zihniyeti, düşünceye dayalı bir dikkat, sözlerini tartarak söyleme, akılcı bir ölçülülük, düzen ve idareli olma gibi nitelikleri üzerinde barındıran bireylerden oluşmaktadır. Bu bireylerin hayatı ve algılama biçimleri burjuvanın varlık göstereceği toplumsal yapının hazırlanmasında bir ön koşul gibi işlev görmüştür.

Bu algı, kavramın bir hayatı algılama usulü ya da tüketim pratiklerine yansıma biçimi üzerinden okunmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada doğu toplumlarının özelde de Osmanlı’nın tüccar sınıfı, nefsi ibadete ve kulluğa hasretmek üzere bedeni ayaküstü tutabilmeyi yahut daha mutedil ve insani bir kaygı ile başkalarına yük olmadan kendini ve yakınlarını geçindirebilmeyi önemli bir meziyet olarak görmesi, burjuva toplumunu oluşturacak zihinsel yapıdan farklıdır. Osmanlı’da “Rind” gözüyle, huzur ve rahat içinde ömür sürmek, kâr ve kazanma yaklaşımını biçimlendiren temel kavramlar olarak öne çıkmıştır. Hareket noktası bunlardan hangisi olursa olsun, kıymet süresini tersine çevirip kazanmayı ve biriktirmeyi gaye ve ömür sürmeyi ona vasıta kılmak ancak sakat ve sapık bir ruhun arzusu(Ülgener, 2006:84) olarak değerlendirildiğinde, batılı manada da bir artı değer algısını besleyecek zihni alt yapının oluşmadığı rahatlıkla söylenebilir. “*Mal ömrün huzuru ve asayışı içindir; ömür mal cem’eylemek için değildir.*”(Sadi’den aktaran Ülgener, 2006:84)

Bu, toplumda artı değere yönelik zihni algıyı anlamak için iyi bir örnek olsa da batılı manada bir toplumsal dönüşümün önündeki tek engelin bu dini referanslardan beslenen ekonomi algısı olduğunu söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu noktada devletin ekonomi politikası de bu zihinsel algının önemli bir destekçisidir. Nitekim öyle bir zümrenin (burjuva ya da farklı bir toplumsal sınıf) doğması sosyal/siyasal dengeyi sarsabileceği için arzuya şayan değildi. Bu tavrın en tipik göstergesi “narh” adı ile tespit edilen fiyatların kontrolünde gösterilen titizliktir. Fiyatlar o şekilde tespit edilirdi ki, mübadele ile uğraşan esnaf ve tüccar gibi zümrelere tanınan normal kâr haddi %15 ila %25 arasında olduğu için, mevcut nakdi (parasal) sermayenin ticaret ve esnaflık sektöründe kayması imkânı son derece kısıtlı idi (Genç, 2012:53-54).

Bu noktada Ülgener’in “ahi” teşkilatını tarif ederken öne çıkardığı seyyahların ahilerde hayranlıkla görüp bahsettikleri şeyin onların iş hayatından çok, aralarındaki samimilik, yabancıya gösterdikleri yakınlık, misafirperverlik olması, Osmanlı toplumu açısından iktisadi zihniyet algısını

ortaya koyması bakımından önemlidir. Nitekim birçok noktada ahi teşkilatının sanat etkinliklerinin iktisadi fonksiyonlarının çok önünde olduğu söylenmektedir (Ülgener, 2006:67).

Bu bağlamda artı değeri elinde bulunduran bir sınıf oluşturmayı başaramayan Osmanlı toplumunun karşısında, batılı burjuva, zihinsel olarak da kapitalizmin temel ilkelerinden biri olan tüketimi, kendine özgü pratiklerle hayata geçirmektedir. Bunun yanında birikim ve yatırım, tüketim pratiğinin üzerine oturduğu kapitalist ekonomik yapılanma biçimi, geçmişin ekonomik yapılarını tarih sahnesinden çekilmeye zorlamıştır.

Osmanlı toplumunda toplumsal üretim düzeyini, ordunun savaş gücü belirliyor ve bu da bir üretim-tüketim ve artı değer algısını askeri kavramları aşamayan bir konuma sıkıştırıyordu (Steinhaus, 1973:34). Osmanlı sistemi kapitalizme sadece kapalı değil, aynı zamanda karşı idi. Kapitalizme en açık olması gereken ticaret sektöründe gördüğümüz sınırlama, kontrol ve düzenlemeler, bunun belki de en açık göstergeleri olarak değerlendirilebilir (Genç, 2012:78).

İktisadi faaliyetleri daha düşük toplumsal katmanların (gayr-i Müslim ve özellikle reyanın) meşguliyeti olarak gören Osmanlı Hanedanı için en önemli sorun, iktidarı besleyen asker ve vergilerin merkeze düzenli bir biçimde ulaştırılması olmuştur. Böylece Osmanlı yönetimi, fetihlerde elde ettiği ganimetlerin “artık birikimleriyle” uzun yıllar kendisini besleyebilmişti ancak bir üretim ve yatırım zihniyeti oluşmamıştı (Duran, 2007:36).

Batı toplumlarında ise öncelikle sermaye sahipliğinin biçim ve içerik verdiği burjuva, birey tutumlarını ve bu bireylerden oluşan toplumu da kendi renklerine boyamıştır. Bir diğer anlamda hâkimiyet grupları kamu gücünün organlarına; parlamentoya veya kısmen yargıya dönüştüler. Mesleki statü gruplarının parçaları, toprak üzerinde şehir birlikleri ve bir takım farklı birlikler kurdukları ölçüde burjuva toplumuna dönüştüler ve bunlar bireysel özgürlüğün gerçek alanı olarak devletle muhatap olacaklardır (Özcan, 2009:106). Diğer bir deyişle bu sınıf, zamanla devletin iktidar erki üzerinde söz sahibi olma fırsatı bulacaktır.

Sanayi Devrimi ile birlikte burjuvazi kavramı kapitalist üretim sisteminin egemen sınıfını belirtmek için de kullanıldı. Marksist literatürde, kapitalist iktisadi sistem içinde üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanları, ücretli emekçi çalıştırarak, sermaye birikimini sürdürenleri tanımlayan kelime kapitalistlerdir. Burada burjuva sadece iktisadi bir boyutun karşılığı değildir. Aynı zamanda yaşam tarzını ve hegemonik bir kültürel boyutu da işaret eden (İnsel, 2012:14) bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Burjuva toplumu, birçok manada kendine özgü bir kültür de geliştirmiştir. Bu kültürü besleyen ana unsurun elbette artı değere sahip olmanın getirdiği yatırım ve tüketim ilişkisinde yattığı düşünülebilir. Bu ilişkileri biçimlendiren bir diğer temel unsur, gücünü insanlar arasındaki ilişkilere piyasanın egemen olduğu, yani taşınabilir servetin ve tüketim için imal edilen malların yansırı toprak ve emeğin de alınıp satılan bir meta olduğu yapıdan da alır. Kâr ve birikim maksadıyla sözleşme konusu yapılan metalar olarak muamele gördükleri, insanların diğer insanlarla ilişkilerinin büyük ölçüde onların bu metalara sahiplikleri ve bu sahipliği kendi kazançları için kullanabilmemesi tarafından belirlendiği bir toplumu burjuva olarak tanımlayabilmek mümkündür (Özel, 1998:23). Bu sınıf, zamanla kültürel, sosyal, sanatsal faaliyet alanları bağlamında toplumun geri kalanı ile farklılaşırken, kullandıkları mekânlar ve tüketim pratiklerinin de toplumun geri kalanından hızla farklılaştığı düşünülmektedir.

Dolayısıyla bu sınıf için toplumu biçimlendiren ana unsurun, malın dolaşımı ve kapitalizmi var eden ön koşullar olduğunu söylersek çok abartmış olmayız. Karpat(2010:29) ise orta sınıfın Batıdaki adının burjuva olduğunu ifade ederken, bu sınıfın tüketim ve artı değere sahipliğinin sınıfın biçimlenişi üzerindeki etkisinin altını çizmektedir

Bu noktadan bakıldığında belki de burjuva, tarihin ona hiç beklemediği bir anda yüklediği bir güçle, Avrupa'nın yeni kaderi üzerinde etkili olabilmiştir. Kültür ve siyaset alanında kurulan sınıf

egemenliği, bir bağlamda alt yapı egemenliğinin üst yapıyı biçimlendirmesini kaçınılmaz kılmış görünmektedir(Boratav, 2005:62).

Burjuva ve dolayısıyla sermaye birçok açıdan tarihin en dönüştürücü gücü olarak değerlendirilmektedir. Özellikle parasallaşmış, finansallaşmış sermaye, yani burjuva mantığı krallık ve aristokratlık mantığına meydan okuyabilecek bir düzeye gelirken, sonrasında işler büyük ölçüde bu tüccar çıkarlarının siyasi organizasyonlar tarafından arkalanması neticesini doğurmuştur² diyebiliriz. Dolayısıyla artı değer biçimlendirdiği güç, zamanla iktidar gücü ile bütünleşme sürecine girmiştir dersek abartmış olmayız.

Burjuvalar aynı zamanda kapitalizmin kurucu sınıfı(İnsel, 2012:14) olarak, tüketim, dağıtım, ithalat, ihracat kavramları ekseninde oluşan insan aktivitesinin bir parçası olarak da tanımlanmaktadır. Ekonominin belli bir bölge içindeki ekonomik sistemden oluştuğu düşünüldüğünde, burjuvalar bu sistemin önemli sahipleri olarak tarihte öne çıkmaktadırlar.

Doğu ve Batı Arasında Osmanlı

Bu süreçte Avrupa'da yenilik ve keşiflerin nasıl bir ivme kazandırdığı çok tartışılabilir bir konu değildir. 1492'de Cristophe Colombe Hindistan'ı ararken, yeni bir kıta buldu. 1502'de Macellan Pasifik'i dolaştı. Bu yüzden Batı ilmi o kadar büyük bir gelişme kazandı ki, XII. yüzyılda Batı'ya hocalık eden İslam ilminin artık rolü kalmadı, Doğu medeniyet ve kültürü Batı'nın arkasına takılmaya bir anlamda mahkûm oldu diyebiliriz.

Büyük denizlerin ele geçmesi Akdeniz-Hindistan yolunu körleştirdi ve bu yol üzerinde bulunan memleketler (Türkiye ve tabileri, Venedik, Ceneviz ve Kuzey Afrika memleketleri) ekonomik önemlerini kaybettiler. Bu durum XVII. ve XVIII. yüzyılda önlenemeyecek kadar hızla ilerledi. Akdeniz'in eski büyük tüccar sitelerinin yerini, Atlas Okyanusu'na açılan yeni tüccar milletleri (Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere) aldı(Ülken, 1992:24). Paranın bu süreç üzerinden hızlı dolaşımının, kapitalist ekonomiyi yavaş yavaş ülke ekonomilerinin merkezine taşımaya başladığı söylenebilir.

Doğu-Batı arasındaki üstünlük sürecinin yatak değiştirmesine, batılı burjuva sınıfının katkısının büyük olduğu açıktır. Bu süreç Anadolu toprakları üzerinde sadece Osmanlı dönemiyle de sınırlı değildir, çok daha gerilerde bunu görmek mümkündür.

Bu bağlamda Haçlı seferleri ile birlikte burjuvazi, İtalyan burjuvalarının bileklerinin hakkıyla, Doğu'da ele geçen yerler arasında aslan payını kendine ayırmayı başarmış, siyaset alanında da varlığını kabul ettirmiş oldu. Avrupa'nın bugünkü anlamda var olması çok büyük oranda sermayenin hareketine bağlı olarak biçim alırken, Batı Avrupa'nın Orta Doğu üzerindeki, her şeyi peşinden getirecek olan üstünlüğünün başlamasına tanık oluyoruz. Aynı zamanda burjuvazinin bu 'ilk savaşı', Suriye'ye yerleşen tüccar ulusların mallarını, haklarını ve özgürlüklerini savunmak için ülkedeki krallarla, laik ya da kiliseye bağlı yüksek makam sahipleri ile sürekli mücadele halinde olduklarını düşünürsek, doğal olarak, onun feodal aristokrasiye karşı vereceği savaşı (Yerasimos,1986:60-61) ifade ettiği düşünülmektedir.

Taşçı(2001:79), Ortaçağ'ı Avrupa'yı oluşturan en önemli dönem olarak tanımlarken, dikkat çektiği nokta budur. Oysa Ortaçağ, Avrupa için hep karanlık ve kayıp bir dönem olarak tanımlanır. Bu noktadan bakıldığında Ortaçağ'da feodal Avrupa'nın örgütlenişi, tarihte benzeri olmayan yeni Avrupa dünyasının yaratıcısı olmuştur. Avrupa iki güç noktasını, ekonomisini ve düşüncesini milattan önce beşinci yüzyılın eski Yunan'ına değil, feodal ekonomi ve ilişkiler dışında sermaye birikimine gebe kalan feodal dışı üretim ilişkilerinin yaratıcılarına yani burjuvaya borçlu görünmektedir.

Bu sürecin devamında bireylerin ekonomik bağımsızlığı, yeni bir kültürel yapının kristalizasyonunu sağlamış olarak değerlendirilebilir. Doğu ve Batı arasındaki ayırmda bu noktadan

²Mustafa Özel ile 10/10/ 2013 tarihinde yaptığımız mülakattan

itibaren farklı bir içerik kazanmış, Doğu toplumları gün geçtikçe Batı'nın gerisine düşmeye başlamıştı. Eğer Rönesans doğmamış ve Batı'nın ufukları okyanusların ötesine varmamış olsaydı, bir Doğu toplumu olan Osmanlı birçok alanda kapana kısılmış olmayacağı (Ülken, 1992:24) gibi farklı bir gelişim çizgisinin Dünyayı kuşatacağı da düşünülebilirdi.

Sermaye, daha yüksek kâr elde etmek amacıyla faaliyet alanını genişletirken, geleneksel ekonomileri çemberine alarak onları meta üretiminin hızlandırıcı unsurları haline getirir. Sonuçta Dünya ekonomisi yeni bir biçim alır ve genişlemenin yollarını ihtiraslı bir biçimde aramaya çalışır(Keyder, 1982:11). Bu süreç Avrupa'nın modernleşme sürecinde -özellikle Doğu toplumları için- bir ölçü olarak algılanmasını sağlayan milat olarak değerlendirilmiştir.

XVI. ve XVII. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı, Batıda biriken sermayenin yeni sahipleri olan burjuvanın, ortaçağ feodalite düzeninde gedikler açarak, kapitalizmin gelişimine öncülük edişini bir anlamda seyretmiştir. Osmanlı bu duruma çare olarak Batıya gözlerini dikmiş, askeri, siyasi, hukuki alanlara ve eğitime dair kurumlarını tüm yönleriyle batılı karşılıklarına benzetme çabasında olmuştur. Bu kapitalizmin var olma sürecini de şartları olmaksızın bir taklittir. Osmanlı toplumunda gelişen bir iş bölümü olmadığı düşünüldüğünde, üretim araçlarının özel mülk olarak sermaye halinde birikimi yoluyla bir kapitalizm öncesi dönemin söz konusu(Küçükömer, 2013:38-39) olması mümkün görünmemektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Burjuva

Türk toplumunda köylüyü bir sınıf olarak saymazsak ve devlet seçkinlerini de komprador bir grup içinde değerlendirirsek, gerçek anlamda bir sınıftan söz etmemiz zordur. Nitekim Mustafa Kemal'in Sovyet elçisi Aralov'a hitaben söylediği, "*Türkiye'de sınıflar yok. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayimiz yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok*" sözleri bu gerçeği dile getiren(Ahmad,1985:215) cümleler olarak değerlendirilebilir. Sermayenin gerek Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklı olarak, gerekse Cumhuriyet sonrası kalkınma projeleri kapsamında bağımsız bir değer olarak birikmemesi, Türkiye'de burjuva sınıfına batılı anlamda bir konum tanımlayamadığı açıktır.

Dolayısıyla Çetin Altan'ın dediği gibi "*Cumhuriyet; verimsiz köylülerle, değersiz ama itibarlı kravatlılara göre biçimlendirilmiş, kışla tipi feodal bir yapı*"(Altan, 11 Eylül 1992 tarihli Sabah gazetesindeki köşe yazısından) olmaktan kendini kurtaramamıştır. Bu, temelde milli burjuva yaratma çabalarının da tartışma konusunu oluşturmaktadır denilebilir. Milli bir burjuvanın da reel biçimde oluşmuş bir burjuvanın fonksiyonunu karşılayıp karşılamadığı da tartışmanın önemli yanlarından biri olarak ortaya konabilir.

Ulusal bir ekonominin oluşturulma süreci, Osmanlı'da İttihat ve Terakki hâkimiyeti ile başladı ve Cumhuriyet sonrasında da farklı politikalarla desteklenerek devam etti. Bu çerçevede ittihatçıların 1908-1909'da Avusturya ve Yunan mallarını boykot ve yerli mallarının tüketilmesine de teşvik(Ahmad, 1985:39) yoluna gitmeleri milli burjuvayı palazlandırma çabalarının ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Milli bir ekonomi anlayışı oluşturmanın temel prensipleri dünya üzerinde de revaçtaydı. Böylece yeni Türk hareketinin entelektüel bileşiminin bir başka yönü, eylemciliğini, geri kalmışlığını yenme arzusuyla beslemesiydi. Yüzyılın ortasından beri, Orta Avrupa ve İtalyan kökenli radikaller arasında neo-merkantilist, yani bir "Milli Ekonomi" platformu popülerdi. Almanya'da benimsenen Listçi doktrine göre, milli ekonomi düşüncesi, kendisini dünya sahnesine hazırlayan milli burjuvazilere bir program sağlayabilirdi (Keyder,1982:48). Bu yaklaşımın İttihatçıların milli burjuva yaklaşımına esin kaynağıdır.

I. Dünya Savaşı'nın devam ediyor olması da İttihat ve Terakki'ye kapitülasyonları kaldırma imkânını vermişti. "Milli Burjuva" yaratma çalışmalarının uygulamaya koyduğu politikardan biri de imtiyaz sahibi yabancı şirketlerin bol sayıda Türk çalıştırma ve bunları iş hayatına sokma

zorunluluğunun olmasıydı. Böylece geleceğin iş adamları yabancı şirketler aracılığı ile iş stajlarını yapmış oluyorlardı. Bunun yanında bu şirketlere yazışmalarını Türkçe yapma şartının getirilmesi Türk eleman çalıştırmayı da bir anlamda zorunlu kılıyordu(Avcıoğlu, 1969:177-178).

Türk ve Müslüman müteşebbisler yaratma yolunda girişilen çabalar, beraberinde bir para bolluğu ve gıda sıkıntısı getirecektir. Orduyu ve büyük şehirleri beslemek için gıda ticareti ve nakliyesinde çeşitli sınırlamalar getirilmiş, bu sınırlamalar, devlete, dilediğini zengin etme olanağı vermiştir. Bu olanağın devlet eliyle “milli tüccar” yaratma amacıyla kullanıldı(Avcıoğlu, 1969:178).

Dolayısıyla büyük sermaye, sahip olduğu gücü Batı’daki burjuvazi gibi pazarda, piyasa koşullarında biriktirdiği sermaye ile yaptığı yatırımlarla kazanmadı. Tersine, devlet eliyle, devlet sayesinde, devletin sağladığı imkân, fırsat ve ayrıcalıklarla var olabildi. Ve daima sahip olduğu zenginliği serbest piyasa koşullarına değil, devlete borçlu olduğunun farkında olarak, hareket etti(Özipek,2010:www.hurфикirler.com sitesindeki köşe yazısından). Dolayısıyla ne ekonomide ne de toplumsal dönüşümde öncü olma fonksiyonu üstlenemediği gibi üretimde anlamlı bir değişikliği de yaratamadı. Türk-Müslüman girişimci bir sınıfın yaratılması, İttihatçılar açısından ne denli önemli ise, Cumhuriyet sonrası ekonomi politikalarında da o denli önemsenmiştir. Milli bir burjuvanın ve güçlü girişimcilerin, yeni Türkiye’nin önemli saç ayaklarından biri olarak değerlendirilmeleriyle(Zücher, 2006:183) beraber batılı manada bir ekonomik gelişime basamak olduğunu söylemek zordur. 1917 yılında 4 milyon lira sermaye ile İtibari Milli Bankası kuruldu(Eldem, 1999:89). Bir kanunla, Ergani Bakır Madenlerinin işletilmesi ve Ergani’den sahile yapılacak demiryolu hattının imtiyazı bankaya verildi. Bu bankanın kuruluşunda ödenen sermayenin büyük bir kısmı hükümete aitti. Bankanın kurucuları ise dönemin nüfuzlu insanlarından oluşmaktaydı. Bu bankanın gelirleri aynı zamanda iktidardaki bürokratları zenginleştirecekti. Bu devlet-bürokrat bankası aynı zamanda 1924 yılında kurulacak olan İş Bankası’nın ilk modeli idi.

Özetlersek, İttihat ve Terakki Dönemi ya da Cumhuriyet sonrası dönem aslında bir gerçeğin gölgesinde biçimlenmektedir ki o da, ne Osmanlı’nın ne de Cumhuriyet’in üreten bir sınıfının olmaması olarak değerlendirilebilir. Bu sınıfı yaratacak bir toplumsal yapılanma biçiminden de söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Bu gerçeğe birlikte devlet üretimi kendi imkânlarıyla gerçekleştirme çabasına girmiştir. Bu çabanın bir ürünü olarak bir sermaye sınıfının bile yaratılabileceğine inanmış ve düşük faizli kredilerle bu sınıfın gelişimini desteklemiştir.

1980 Sonrası Liberal Ekonomi Politikaları ve Dindar Burjuvanın Gelişim Süreci

Cumhuriyet’in kuruluş sürecinden başlayarak 1980’lere kadar ekonomi mümkün olduğu kadar kapalı ve devlet merkezli ekonomi politikaları ile sürdürülmüştür. Her ne kadar DP(Demokrat Parti) devletçi ekonomi anlayışını kırma çalışmaları yapsa da istenen sonucu elde edememiş, devlet eliyle bir burjuva sınıfı yaratma çabaları ve bunun yanında toplumu baştan yaratma projeleri biraz daha kırsala yaslı olarak sürdürülmüştür.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı’nın son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet kurulduktan sonra da uzun bir süre ekonomiyi millileştirme ve merkezileştirme politikalarına sadık kalınmış, yatırımlar devlet eliyle yapılarak ya da özel sektör desteklenerek önü açılmak istenmiştir. Bu yaklaşım Cumhuriyet tarihinde ilk kırılma noktalarından biri olan 1950 seçimleri ve sonrasında kendini gösterirken, 1980 sonrasında batılı manada özel yatırımların güçlü olmamasıyla birlikte devletçi politikalarından büyük oranda vazgeçilmesi şeklinde bir politikanın benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde dünyada da keynesyen ekonomi politikası yerini neo-liberal ekonomi anlayışına terk etmekle birlikte pazardan pay alma mücadelesi keskinleşmiştir.

Bu noktadan baktığımız zaman ekonomide bir alt yapı oluşturmak için yapılan teşvik ve destekler, devlete bağımlı bir sermayenin varlığını Türkiye’de pekiştirmiş olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye açısından “devletçilik” kavramının da dünyadaki karşılığından farklı bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz.

1973'ten sonraki yıllar da Türkiye'nin yönünü bulmada zorlandığı ve işsizlik ve sermaye yetersizliğinin beslediği ekonomik bunalımla derinleşen bir sorunlar yumağıyla savaştığı yıllar olarak tanımlanabilir. Bu arada dünyada savaştan sonra toparlanma sürecine giren ekonomiler, ihracatı yavaşlattıkları gibi, işçi alımında da tasarrufu tercih ederek Türkiye'yi dünyadaki sermaye akışının çok uzağında değerlendirmişlerdir.

Yetmişli yılların sonu ve seksenli yılların başlarında ortaya çıkan ekonomik kriz, devletler açısından yapısal uyum politikalarının ortaya çıkışına zemin hazırlamış ve refah devleti anlayışının da sonunu başlatmıştır. 1974 ve 1978 yıllarında petrol fiyatlarında meydana gelen büyük artışların ve bununla birlikte sanayileşmiş ülkelerde yaşanan durgunluğun, pazardaki daralmaya hız kazandırmış, sanayileşme sürecinin henüz başında bulunan ve sınıai ürün ihraç etmekte olan bir grup Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve ağır ödemeler dengesi sorunlarının belirmesine yol açmıştır(Sönmez, 1998:136).

Bunun yanında Türkiye iç politikada inişli çıkışlı bir dönemden geçmektedir. Hükümetlerin, bir yandan tasarruf çağırısı yapıyor olduğu, öte yandan da yüksek istihdam ve kamu yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikalarını tercih ettikleri bilinmektedir. Hükümetler uzun vadeli ve programlı ekonomik yatırımlar ya da projeler yerine kısa dönemli ve bir sonraki seçimde oy oranını artırmaya yönelik gününbirlik politikalara sıkı sıkı bağlıydılar. Hükümetler kırsal kesimden gelecek oyları garantilemek için, tahılı destekleme ya da gübre yardımlarıyla tarım sektörünü desteklemeye çalıştılar, bunun da devlet yardımına bağımlı bir tarım anlayışını beslerken, kente göçü de hızlandırdığı (Ahmad, 1985:208-209-210) düşünülmektedir.

1980'lere gelindiğinde bir yandan 1979 İran Devrimi'nin yarattığı siyasi şok, bir yandan da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık çok geçmeden IMF'nin önlemlerini bir kurtuluş reçetesi olarak ülkenin önüne koymuştu ve bu konu çokça tartışılacaktı.

Finansal küreselleşmenin ulusal politikalara farklı anlamlar yüklediği bu dönemde, "zayıf demokrasiler" devletin diğer kurumlarının güvenilirliği ve şeffaflığı üzerinde de etkili olamamış, bu da uzun vadede ekonomik reformları gerçekleştirme noktasında iradi kararlılığın yetersizliğini beraberinde getirmiştir. Finansal küreselleşmenin popülist döngüleri büyüttüğü ve sonuçlarını daha içinden çıkılmaz hale getirdiği düşünüldüğünde, "güçsüz demokrasiler" daha büyük ekonomik bedeller ödemek durumunda kalmış(Alper ve Öniş, 2001:211-212) olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla 1980'lere gelindiğinde bu ekonomik süreçlerin ördüğü yapıdan kurtulmak darbe süreçlerinin getirdiği siyasal boşluklar da eklendiğinde içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Seçilme kaygısının önem kazandığı ortamlarda, seçmenleri olumlu yönde etkileyecek cari kamu harcamaları önem kazanmıştır diyebiliriz. Somut getirileri kısa vadeyle sınırlı olan bu tip uygulamaların orta vadeli ekonomik performansı da olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Döviz kurunun değer kazandığı bir ortamda bütçe açıkları kaçınılmaz olurken, borç ve ödeme dengesinde de olumsuzluklara sebep olarak IMF programlarını kaçınılmaz hale gelmiştir(Alper ve Öniş, 2001:216). İşte tam bu süreçte Turgut Özal, ekonominin yeni yaratıcısı olarak tartışılmıştır.

12 Eylül ve Yeni Orta Sınıfın Oluşumu

Türkiye'deki solun geliştirmeye çalıştığı sınıf siyaseti, henüz güçlü bir politik gelenek haline gelmeden gerçekleşen 12 Eylül darbesi, hem "şimdiki x zaman burjuvazisi" olarak değerlendirilen Anadolu burjuvazisinin ortaya çıkmasını sağladı hem de politik bir alternatif olarak sol siyasetin gelişmesini kesintiye uğrattı (Alpman,2012:39) denilebilir. Bunun yanında darbe sürecinin İslamcılarını teğet geçtiği de söylenemez. Milli Görüş mensupları, sıkıyönetim kanunları uyarınca yargılanmış, özellikle 23 Temmuz 1980 tarihinde İsrail devletinin Kudüs'ü ebedi başkent ilan etmesine karşı Konya'da başlatılan miting nedeniyle birçok İslami kanat mensubu kişi yargılanmıştı. Bunun yanında İran Devrimi ve Afganistan'ın SSCB(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) tarafından 1979 yılında işgal edilmesi gibi olaylar İslamcı hareketin Türkiye içinde kontrol edilme yaklaşımını devlet nezdinde merkeze taşımıştır.

1980 darbesiyle hem sol gruplar sessizleştirilmiş hem de İslamcı grupların yüreğinde yeşeren “İslam’ın Altın Çağını”ni yeniden tesis etme ütopyasının etrafı çevrilmiş görünüyordu (Yankaya,2014:70-71). 1980 öncesi yaşanan gerilimli ortamdan arındırılmış bu yeni süreç, ekonominin yeniden yapılandırılması için bir fırsat olarak değerlendirilmişti. Turgut Özal’ın neo-liberal ekonomi politikalarınca desteklenen Anadolu kökenli orta sınıf da, kent merkezli olarak büyüme fırsatı bulmuş, üretim ve verimliliğin artışı destekleyecek bir sınıf olmaya aday konumda tanımlanmıştır. Bu neo-liberal ekonomi politikaları söz konusu orta sınıfın kendi küçük veya orta ölçekli şirketlerini kurmasına imkân vermiş ve toplumsal hareketliliğini artırmıştır. Bunlar Anadolu’nun taşralı köy ve kasabalarıyla güçlü bağlarını korumaya devam eden, şehirleşmiş ekonomik elitin ilk kuşağı olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşak Özal’ın serbest yatırımcılar yaratarak, karma ekonomiden arınma planlarının en önemli aktörleri olarak değerlendirilmektedir. Komprador tüccar ve zoraki burjuvazinin yanına, yeni zenginler olarak türeyiveren bu kesim, (Gültekin, 2012:67)bir anlamda “okuma yazması olmayan anaların yetiştirdiği cingöz çocuklar”, “sınıf atlamaya soyunanlar” (Alatlı, 2013:175)olarak da tarif edilmekteydiler. Parlak eğitimlerini tamamladıkları ABD’den yeni dönmüş bu diplomalı gençler, devlet kademelerinin kilit pozisyonlarında görev almayı başardılar. Böylece liberalleşme modelini teknik bilgileri ile birleştiren bu yeni kuşak, aynı zamanda Türkiye’nin yeni elitleri(Behar, 2012:84-85) olarak değerlendirilmiştir.

Taşradan gelen bu yeni sınıfın, Türkiye’nin “kârdan zarar riskini” göze alamayan kentli burjuvazisinin karakteristik özelliklerini taşıma ihtimalleri düşüktür. Bunun yanında kent burjuvazisi, onca sermaye aktarımına, gelir dağılımı bozukluklarına karşın hala talep eder konumdan vazgeçmiş görünmemektedir. İktisadi hayatın kentli burjuvazinin her gün yeni bir güvence talebi ile şekillendiği söylenebilir. Risk alma konusunda bu kadar tahammülsüz bir burjuvazinin toplumsal risklere karşı bir tepki ve duyarlılığı olmadığı gibi ekonominin büyümesine de katkısının olması(Kalkan, 1992:252-253) tartışma konusu olmuştur.

Borçlanan devletin elinde ancak vergi gelirleri bulunurken, devlet uluslararası ticarete yapabileceği doğal kaynaklardan yoksun ise girişimci sınıfların desteğine ihtiyaç duyacağı(Ünüvar,2010:18) açıktır. Türkiye’de devletin “babalık” yapması ve koruması konusunda ısrarlı olan kent burjuvazisinin, kendi geleneğini devlet desteği olmaksızın yeniden üretmekte(Küskün, 1992:255) isteksiz oluşu bağımsız bir sermaye sınıfının oluşumunu engellemiştir. Oysa Özal’ın zihnindeki yeni orta sınıf, Türkiye’nin dünya ekonomisine entegrasyonunun ve kendisine dayatılmış olan Batı Avrupa’nın “negatif kimliği” rolünden sıyrılmasını sağlayacak öncüller(Behar, 2012:82) olarak tanımlanmaktaydı.

Ekonomik alanda kendini hissettiren olumlu gelişmeler Özal’ı gelecek seçimler için biraz daha cesaretlendirirken, 1986’da 12 Eylül darbesinin yasaklı siyasilerinin de yavaş yavaş sahnedeki yerlerini almaya başlamıştır.

Kısacası 1980’ler boyunca Özal’ın, neo-liberal politikaları uygulamaya koyarak radikal bir ekonomik dönüşüm projesini hayata geçirdiği ve yeni bir İslamcı girişimciler sınıfını ortaya çıkardığı söylenebilir. Bunun da İslamcı yaklaşımın sadece siyasal sistemle kaynaşmasını değil(Yavuz,2011:70), toplumsal bir kimlik olarak tanımlanmasının da önünü açtığı düşünülmektedir.

Yükselen Yeni Burjuvaya Yakından Bakmak

Türk toplumunun kendine özgü dönüşüm biçimiyle tarihin birçok noktasında Batı’dan kopuk olduğu, toplumsal dönüşümlerin pergel ucunun dönerken izlediği yörüngenin farklılığında somutlaşmakta olduğu söylenebilir. Toplumsal yapıyı oluşturan dinamiklerin bir birinden farklılığı ve bunun yanında büyük toplumsal ve ekonomik bunalımları kısmen teğet geçmesi nedeniyle keskin dönüşümlerin yaşandığı bir toplumsallığa sahip olduğu açıktır.

Sermayenin gerek Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklı olarak gerekse Cumhuriyet sonrası kalkınma projeleri kapsamında bağımsız bir değer olarak birikmemesi,

Türkiye’de Burjuva sınıfına batılı anlamında bir konum biçememiş ve bir anlam yükleyememiştir. Ancak bu, Türk toplumunda bir burjuvalar sınıfının olmadığı anlamına da gelmemektedir. Kendi kavramsal yapısı içinde tanımlı bir burjuva sınıftan söz etmek mümkündür. Bu sınıfın kökleri İttihat ve Terakki döneminde peşine düşülen “milli burjuvazi” çabalarına kadar uzanmakla birlikte Özal dönemi ve sonrasında neo-liberal ekonomi politikalarının biçimlendirdiği alanda yeni bir biçimsellik kazanmıştır. Özal döneminde temelleri atılan ve AK Parti döneminde ise palazlanma dönemini yaşayan muhafazakâr/dindar burjuva ise, bu milli burjuvanın karşısına “bir lokma bir hırka” felsefesinin yeni bir yorumunu yaparak çıkmıştır. Bu dönemde “*Bir lokma, bir hırka bize yeter*”, “*Mülk Allah’ındır*” gibi uhrevi ve dünya malına fazla itibar etmeyen bir anlayıştan uzaklaşmıştır. Bunun yerine, çalışmanın da ibadet olduğu, “*Allah rızası için çabalamanın*” ve İslam’ın hizmetinde kullanılacak zenginlik elde etmenin de cihat olduğu vurgulayan “*Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma*” anlayışına geçilmiştir dersek yanlış olmaz. Böylece, birçok farklılığı içinde barındırmakla beraber, Weber’in Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Etiği benzeri bir İslami kalkınmacı perspektifin neo-liberalizm anlayış ile kucaklaştığı(Yücebaş,2012:65) düşünülebilir.

Bu bakımdan ekonomik artı üretimin ve sermaye birikiminin oluşturulmasının, muhafazakârlar için modern yaşam biçimlerine adapte olmanın önemli bir aşamasını temsil ettiği (Yücebaş, 2012:66-67)düşünülmektedir.

Bu yeni yorum özellikle giyim tarzı, moda, tatil alışkanlığı, ev dekorasyonu gibi alanlarda somut olarak gözlenebilmektedir. Bu bağlamda tüketim ve çeşitli yaşam pratikleri hızlı bir değişim gösterirken, Akdede(2012:23)dindar ve laik burjuvalar arasında bir ayırım yaparak, özellikle kültür-sanat alanında gözlenen yaklaşım farklılığının, sınırların belirleyicisi olarak işaret etmiştir. Batı kaynaklı opera, bale, tiyatro, heykel gibi alanlarda henüz varlık gösteremeyen muhafazakâr/dindar burjuvanın, sanat anlayışını resim ve hat sanatlarına sıkıştırmak durumunda kaldığı ifade edilmektedir. Bunun yanında siyasal ve ekonomik alanda giderek birbirlerine daha çok benzeyen iki burjuva sınıftan söz edilmektedir. Bu iki burjuva sınıfı arasındaki mesafe muhafazakâr/dindar zenginlerin kapitalizmle uyumu oranında daralma gösterdiği gözlenmektedir.

Yeni Beyazlar ve Modernite ile Bütünleşme

Refah Partisinin kapatılmasıyla başlayan ve AKP’nin kurulmasıyla sonuçlanan İslamcılığın liberalizm, muhafazakârlık ve Türk sağcılığı lehine terk edilmesi, insan hakları, demokrasi algısı ve batıya bakışın yeniden yapılandırılması(Türközü, 2013:232), devletle ötekileşmiş toplum arasındaki mesafenin daraltılması noktasında bir yol olarak benimsenmiş görünmektedir.

Bu noktada seçimini kapitalist dünya ile bütünleşme noktasında kullanan post İslamcı yaklaşımın kurumsal temsilcisi AK Parti, seleflerinden farklı olarak, AB üyeliğine ve sermayenin küreselleşmesi sürecine karşı bir tutumu benimsemedi. Bunun yanında ulusal güvenlik noktasında da hassas ve şüpheli politikalara sırtını dönerek, (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu,2013:383) toplumda bir dönüşümün öncüsü olacağı sinyallerini güçlendirme gayretine girmiştir. Bu yaklaşımın partinin, Türkiye’de liberal entelektüellerin³ de desteğini almasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Bu kapsamda gelişen dünya kapitalizmine eklemlenmek isteyen AK Parti, küllerinden doğduğu gelenekten kopma sürecine girmiştir. Bu süreç Recep Tayyip Erdoğan’ın iktidarının ilk yıllarında sıkça kullanma gereği duyduğu “*Biz Milli Görüş Gömleğini Çıkardık*”(Uzgel,2013:18) cümlesinde somutlaşmaktadır. Bu bağlamda yeni muhafazakâr Anadolu burjuvazisinin de Anadolu kültürü ve İslam ahlakının kapitalist rasyonellikle eklemlenmesi üzerinden çalışma ruhunu biçimlendirme yoluna gittiği ifade edilebilir(Yankaya, 2014:193).

İslamcı bir gelenekten gelmesine rağmen, batı tipi liberal demokratik modeli tam olarak benimsediğini kanıtlamak için, AB(Avrupa Birliği) üyeliğini iktidar olma yolunda kendisine

³ Geniş bilgi için bkz: Ergin Yıldızoğlu, ‘*AKP ve Liberal Entelektüellerin Yavaş İntiharı*’ AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix yay 2013:

siyasal bir izlek olarak tanımlayan(Kaygusuz,2013:418) AK Parti, Anadolu sermayesinin rekabet gücünü İstanbul sermayesine karşı güçlendirmiş, bunun yanında sosyal sermayenin mobilizasyonuna da zemin hazırlamıştır. Zenginleşen muhafazakâr sınıflar, artık başka bir dünyanın diline ve toplumsal kabullerine dâhil olmaya başlıyorlardı. İslamcılar, kapitalist ekonomi döngüsüne, üstelik onun üst tabakalarına katıldıkça zenginleşiyor, zenginleştikçe toplum hayatında “onlar”la aşık atmaya kalkışıyor, buna kalkıştıkça “onlar”a benziyor(lardı)(Yücebaş,2012:66) yorumlarının muhafazakar/dindar ve laik kesimler arasından uzun soluklu bir tartışma konusu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak gerek medya üzerinden yapılan gözlemler gerekse yeni hayat biçimlerini benimsemiş kesimlerle yapılan söyleşiler şunu ortaya koymaktadır ki: değişimin kaçınılmaz gerçekliği kendisine farklı açılardan meşruluklar yaratarak ilerleyebilmektedir. Dolayısıyla dini kavramların bu süreçte yüklendiği anlamlar da farklılaşabileceği gibi yeni anlam içerikleri de kazanmaları mümkündür.

İslami burjuvazi artık “İslam’ın Altın Çağını” tekrar hayata geçirmeye değil, gidişatı bireylerin kontrolünden çoktan çıkmış olan küresel kapitalizm bağlamındaki geleceğini sağlama almaya çalışıyordu (Yankaya, 2014:193-196). Bu noktada, AK Parti’nin ana akım İslamcı çizgiden kopmasını, gerçekten de, yoksulların İslamcılığını etkileyip ılımlaştıran muhafazakâr bir burjuva sınıfının ortaya çıkışını kolaylaştırmıştı(Tuğal, 2011:33). Bu bağlamda yeni hayat biçimleri değişen değer ve yargılarla harmanlanarak, yeni bakış açılarının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu açılardan değerlendirilen modern yaşam biçimleri, dini ve modern olandan beslenerek yeni melez yaşam biçimlerini desenlemeyi başarmış görünmektedir.

Bu noktadan bakıldığında AK Parti dünya perspektifini de doğru okumaya çalışarak geldiği geleneğin taşıyıcı unsurlarını bir kenara bırakmış ve bu noktada yaslanacağı sınıf olan muhafazakâr sermayenin büyümesine destek vermiştir. Bu aynı zamanda toplumda sosyolojik bir değişimin de başlangıcı olarak da değerlendirilebilir.

Anadolu’nun yeni ekonomik aktörleri, örgütlenme ile ilgili becerilerini kendilerini yeniden konumlandırmak için başarılı bir biçimde kullandılar. Devletin müdahaleci politikalarının ve büyük şirketlere karşı korumacı tavrının, Türkiye’nin istikrarsız ekonomik kalkınmasının sorumlusu olarak gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Muhafazakâr/Dindar Kadın ve Modernizm ile Sınırların Şeffaflaşması

1980 sonrası tarihin yeniden keşfedilmesi sürecinden sonra İslamcılık ve muhafazakâr hayatlar yeni bir boyut kazandı. Bu, hem kadınlar hem de erkekler için bir yenileşme döneminin başlangıcı olarak okunabilir.

Özne ve öznenin geçmişle ilişkisine duyulan ilgi, yeni tüketim pratiklerini tanımlayan temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte bireyler “yitirilen İslami geçmiş”i temsil ettiği düşünülen ürünleri evlerinin dekorasyonunda kullanmaya başladıkları(Karadağ, 2012:56) gibi yeni yaşam biçimleri de geliştirmişlerdir. Bu yeni yaşam biçimlerinin modern yaşamın tüketim kültürüne giderek yaklaşan bir ivme izlediği söylenebilir.

Gündelik yaşam biçimlerinin estetikleşmesi, tüketim aracılığıyla bireyselleşme, farklılaşma ve toplumsallaşma pratikleri ile giyim-kuşam, yeme-içme, yaşam mekânlarının düzenlenmesi gibi alanlarda yeni türden yapılanmaları ifade eder görünmektedir. Bunun en önemli yansımaları evlerde ve yaşam biçimlerinde geleneksel motifler ile modern ayrıntıların bir arada somutlaşması olarak gösterilebilir. Modern çizgilerle harmanlanmış yeni bir mimari ve dekorasyon anlayışı, ferahlık, ışık ve rahatlığı ön plana çıkarırken, özel bir şıklığa ulaşmaya çalışmıştır (Yücebaş, 2012:63-74) .

Bir zamanlar hayat tarzlarına yönelen baskılar nedeniyle gizli saklı hayatlar yönelen bu insanlar, bir nevi açık alan korkusuna duçar olmuş toplumsal kesimler olarak kentin kenarlarında mekân tutarlarken, yeni yaşam biçimleri kentin içlerine kadar ilerleyişlerinin yolunu açmış görünmektedir. Geçen yıllar boyunca içlerinde biriktirdikleri soru ve cevaplarla sınırları zorlayarak

dünyaya açılmaya, dünyayı ve kendi varlıklarını yeniden anlamlandırmaya çalışan bu kesim, bir anlamda dönüştürdükleri değer ve simgeler üzerinden yeni hayatlarına ulaşmışlardır. Bu yeni dönem, zihinlerde biçimlenen yaşam stillerinin somut karşılıklarının hayata yansıdığı bir dönem olarak da tanımlanabilir(Aktaş, 2010:79).

Bu süreçte yeni muhafazakâr/dindar kadın tipi de, annelik rolünü benimsemekle birlikte, ataerkil kültürel yapıdan kaynaklanan erkeğin önceliğini ve üstünlüğünü reddetmekte, kendisine biçilen geleneksel “eksik etek” kalıbını kırmakta, modern-özgür düşünceden beslenerek kadın erkek ilişkilerini sorgulamakta ve mevcut rol dağılımlarını yeniden dizayn ederek, erkek egemen dünyaya İslami referanslarla cevap vermektedir(Aydın, 2001:89-92). Bu yeni kadın tipi, muhafazakâr/dindar dünyanın dili ile yine muhafazakâr/dindar dünyayı, çok gürültü çıkarmadan, dönüştürmektedir. Bu dönüşümle birlikte, İslami semboller, her geçen gün gündelik hayatla daha uyumlu hale gelebilmekle(Haenni, 2011:36) beraber kendi sembollerini daha fazla hayatla el ele kılmaktadırlar. Bir zamanlar kadını özel alan ile tanımlayan din anlayışının, bugün gelinen noktada kadının kamusal alana açılmasında bir araç olarak algılanması, yaşanan değişimin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.(Macit, 2010:183).

Zekât ve Sadaka Kavramları Üzerinden Kapitalist Tüketim mi?

İslam Dininde sosyal hayatın önemli kavramlarından olan “zekat ve sadaka” yeni şekillenen muhafazakar/dindar burjuva sınıfının yaşam biçimini ve tüketim pratiklerini dini değerler üzerinden meşrulaştıran kavramlar olarak da öne çıkmaktadır. Bunu kendileriyle görüşme yaptığımız muhafazakâr/dindar kadınların konuşmalarından okumak mümkündür.

Nitekim görüşme yaptığımız kadınlardan biri olan Nisa Hanım’ın söyledikleri; Muhafazakâr/dindar kadınlar arasında eğitim ve gelir düzeyine bağlı olarak hayatı ve dini algılama noktasında önemli değişikliklerin olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, İslam’ı algılama biçimlerinin değiştiği yaklaşımını dillendiren Haenni,(2011:82) doğrulanmaktadır.

Bu, bir yeniden tanımlanma biçimi olarak yorumlanabileceği gibi modern ve kapitalist dünyanın ilkeleri ile uyumlu, yeni bir muhafazakâr/dindar kadın tipinin ortaya çıkışı olarak da okunabilir. Nisa Hanım:

“Türkiye’de muhafazakâr/dindar zenginler grubunun olduğunu düşünüyorum. Ancak muhafazakâr/dindar kadının bu sınıfın varlığına bağlı bir değişimi geçirdiğini düşünmüyorum. Yani bizim değişimimiz daha özgün bence. Ben 26 yaşında bir kadını ve örtünmeyi kendim seçtim. Örtünürken de giyinme zevkimin, renk seçimimin böyle bir takım yasaklar içinde olacağını düşünmedim, düşünmüyorum. Yani örtü ya da örtünme biçimi bir forma değildir. Siz onu belli kalıplara mahkûm ederseniz zaten bu İslam’ın kadına ve özgürlüğe verdiği değerle çelişir. Eskiden öyle olabilir. Daha önceleri belki insanlar İslam’ı, ayetleri yanlış ya da farklı yorumlamış olabilirler. Bunu bilemeyiz. Ya da insanlar din hakkında yeterince ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadan, onun hayat felsefesini tam olarak kavramadan, onu(dini) hayatlarında uygulamaya kalktıklarında birçok yanlış tutum ve davranış, din adı altında meşruluk kazanmış olabilir. İşte 1980’li 90’lı yıllarda kadınlar, zaten yeni olan bir örtünme biçimi ile insanların karşısına çıkıyorlardı. Geleneksel örtünme biçiminden çok farklı olan yeni bir tarzı bu. Dolayısıyla bu örtünme biçiminin bir modasının, ya da tarzının oluşması, renklerle barışması, zaman almıştır. Ama o dönem eğitilmiş muhafazakâr/dindar kadınların sayısı da şimdiki kadar değildir sanırım. Elimde bir rakam yok ama bu zaten sokağa bakınca da görünüyor. Ben bir kadının içinden geldiği gibi renkli ve estetik bir biçimde giyinmesinden yanayım. Kadının din adına ya da erkeklerin bir takım ataerkil inançları adına sömürülmesine karşıyım. Bu konuda Kur-an bana bir sınır getiriyor mu? Hayır! Allah, diğer insanlara göre bana daha iyi bir ekonomi nasip etmişse bunun kıymetini bilirim. İsrâf etmem. Bu çok önemli. Ama bu nimet benim üzerimde de görünür. Zekâtımı fazlasıyla veririm. Elimden geldiği kadar yoksula, ihtiyacı olana veririm. Ama işte “Sen örtülü bir kadınsın

marka kıyafet giyemezsin, beş yıldızlı bir otelde tatil yapman ne kadar helal?” gibi şeyler söylenirse bu insanların dini hiç bilmediğini ve anlamadığını düşünürüm.”⁴

Dini algılama biçiminin bir anlamda reforme edildiği gerçeğinin altını çizen Haenni(2011:91). MÜSİAD üyesi bir iş adamından şu cümleleri aktarmaktadır:

“Önceki nesillerin azla yetindiği doğrudur. Çok kazanmanın İslam’a göre haram olduğunu düşünüyorlardı. Öyle ki belli bir yaştan sonra kendilerini ibadete adanmaları gerektiğini düşündükleri için, çalışmayı bırakıyorlardı. Bugün bir Müslüman’ın değeri sıkı çalışıp, mümkün olduğu kadar çok para kazanıp, bu parayı hayır işleri için harcamasından geçiyor. Çünkü Allah’ın bizden istediği budur.”

Muhafazakâr/dindar burjuva maddi varlıklarından verme koşuluyla modern kapitalist tüketim yaklaşımına bir meşruluk giydirirken, Max Weber’in “Protestan Ahlak” anlayışının tanımladığı çok çalışan ve biriktiren dindar bireyler yerine çalışıp harcayan ve bağış yapabilen bireyler, yeni muhafazakâr/dindar burjuvanın yaşam biçimlerini temsil eden temel karakterler olarak öne çıkmaktadır.

Yine görüşme yaptığımız Büşra Hanım, muhafazakâr/dindar kadınının değişen yaşam pratikleri konusunda kendisine yönelttiğimiz soruları yargılayıcı bulmakla beraber, düşüncelerini şu cümlelerle ifade etti:

“Bütün dünya değişiyor ama ne hikmetse muhafazakâr kadının değişimi ve tüketim biçimi çok konuşuluyor. Bu beni rahatsız ediyor. Yani ben eğitilmiş ve Allah’ın belli bir ekonomik varlık nasip ettiği bir insanım. Sıradan, işte asgari ücretle geçinen bir insan gibi yaşamam mı bekleniyor? Böyle bir şey olamaz. Allah ona farklı bir gelir nasip etmiş bana farklı. Benim dinimin de bir zavallı gibi yaşamamı tavsiye eden bir felsefesi olduğunu düşünmüyorum. Peygamberimiz bir zavallı gibi yaşamadı. Peygamber, sadece elinde olanın önemli bir kısmını infak etti. Ben de dindar bir insan olarak, iyi giyinirken, iyi şeyler tüketirken, bu imkânlarla sahip olmayan insanlara zekâtımı veriyorum. Sadakamı veriyorum. Bu zaten benim inancımın bir parçası. Bunu kimsenin bana hatırlatmasına gerek yok. Evet, tatil yapıyorum. Bu sadece dini değerlere hayatında çok yer vermeyen insanların mı hakkıdır? Böyle bir şey var mı? Hayır yok. Ben tatil yaparım ve gerçekten kaliteli bir tatili de hak ettiğime inanıyorum. Örtünmeyi seçen bir kadın olmam istediğim tatili yapamayacağım anlamına gelmez. Ama tatil yaparken tabii ki bazı çizgilerim var. Kadın-erkek karışık sahilde denize girmiyorum. Gittiğim otelde alkol satışının olup olmaması benim için önemli.”⁵

Bu bağlamda muhafazakar/dindar kadınlar, tüketim pratiklerini İslam’ın haram saydığı alkol, domuz eti gibi unsurlardan uzak tutarken, modern yaşamın sunduğu imkanlardan rahatsız olmamaktadırlar.

Bu süreçte üzerlerindeki baskının kalktığını hisseden kadınlar, medya sektörü başta olmak üzere sosyal hayatın birçok alanında görünür oldu. Özellikle 28 Şubat sürecinin etkisiyle geri planda durmak zorunda bırakılan muhafazakâr/dindar kadınlar, adeta geçmişi bir an önce telafi etme sabırsızlığı içinde, olmaları gereken yerden de bir adım öne geçme yarışı içine girdiler (Eyigün, 2013).

Kamusal alanda verdikleri mücadele sürecinde fikirsel olarak güçlenen bu yeni muhafazakâr/dindar kadınlar, Avrupa’ya, Amerika’ya giderek eğitim alırken, din ve sosyal yaşam arasındaki bağı daha güçlü bir biçimde kurmanın (Aydın, 2014) yollarını kendi dillerinde yeniden kurgulamayı başarmışlardır. 1980’li yılların başlarından itibaren geleneksel muhafazakâr kadınların aracılığı ile gelişen kamusal alanın paylaşımı mücadelesinin, Türk siyasal yaşamında önemli bir siyasal oluşuma zemin hazırladığı gibi kamusal alanın şimdiye kadar alışık olunmayan kitlelerle

⁴ Nisa Hanım, /Diyetisyen 05/08/ 2014 tarihinde Elazığ’da yaptığımız görüşmeden ve kendisini muhafazakâr/dindar olarak tanımlıyor.

⁵ Büşra Hanım. Sağlık alanında çalışıyor. 15 Ağustos 2014 tarihinde İzmir’de kendisiyle yaptığımız görüşmeden.

paylaşımının da önünün açılmasında payı vardır.

Türkiye'deki modernleşme sürecinin yapısal olmaktan çok, etkileşimsel bir özellik gösterdiği ve modernin dindarlaştırılması, dindarın modernleşmesiyle farklı inanç kesimleri arasında daralan etkileşimsel/kültürel mesafenin çapraz bir modernleşme sürecine işaret ettiği vurgulanırken,(Sözen, 2010:309) toplumun önemli oranda ayrılmış kesimlerinin modernleşme, eğitim ve tüketim biçimleri üzerinden bir benzeşim yaşadıkları da söylenebilir.

Zamanla konumunu bilinçli bir şekilde netleştiren muhafazakâr/dindar kadın, babasına, eşine veya başka bir erkeğe dayanmadan, ona bağımlı kalmadan var olabilen, kendi ayakları üzerinde durabilen, tercihlerinin ve inandığı değerlerin peşinden gidebilen “birey” kadına(Aydın, 2014) doğru evrilmiştir. Bu bireyselleşme sürecini 1980'ler ve 1990'lar arasında iki döneme ayıran ve muhafazakâr/dindar kadının 2000'lerden sonraki hayata bakışını biçimlendiren dönüşümün ilk emarelerini karşılaştırmalı bir tarzda, Özkan şöyle ifade eder:

*“Bizden önceki kuşak kendilerini inşa ederken geleneksel rollerle idealize ettikleri, kurdukları dünya arasında bir bağlantı kurmayı başardılar ya da bazı alanlarda vazgeçtiler. Yıkmadan dönüştürme gayreti vardı onlarda. 90'lar kuşağında ise bana göre ideal olan dışındakine itibar etmeme, beğenmeme, azımsama. Dönemin kadınlarıyla erkeklerinin geleneksel rollere bakışta ve beklentide farklılaşmasının bir sonucu olabilir.”*⁶

Bu dönemde Müslüman dünyanın genelinde gözlenen piyasa mantığının benimsenmesi süreci, zengin ve girişimciyi seven Hz. İsa algısıyla, ticaretle uğraşan peygamber Hz. Muhammed figürüyle kolayca örtüştürülmüştür(Haenni,2011:127-131). Bu kadınlar zengin ve iyi giyinen Hz. Hatice algısını zihinlerde canlı tutmaya başlamış, Muhafazakâr-dindar kadın böyle bir süreçte “kimliği” ile “kişiliği” ile “bilinçli” bir kamusal aktör olunca doğal olarak aile ile ilişkisinde de bir değişim (Aydın,2014) kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda kadınlar, yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıklarının dinin algılanma biçimleri üzerinden yargılanmasını anlamlı bulmamaktadırlar.

Yeni Muhafazakâr/dindar kadın yeni hayatını geleneksel kontrol mekanizmalarından uzak bir noktada kurgularken, dini değerlerin biçimlendirdiği sembolleri de yeni yorumlarıyla hayatına taşımaktadır. Bu yeni örtünme yorumları muhafazakâr/dindar kadınların yeni isimlerle tanımlanmalarına da neden olmuştur. Bu isimlerden en öne çıkanı “Şallılar” olarak sayılabilir. Bu noktada Görkan(2014)'ın aktardıkları açıklayıcı olabilir:

“Şallılar'ın özellikle üniversitelerde başörtü yasağının kalkmasından sonra görünürlük kazanmaları, onların 'bakımlı', 'güzel' gibi göstergelerle, gerek başı açık gerekse geleneksel manada başı örtülü kadınlarla kıyaslanmalarına sebebiyet verdi. Bu yeni giyim kuşam pratiği, geleneksel bir tarzla örtünen kadınlara kıyasla alternatif bir modernleşmenin muhafazakâr toplumsal sınıflarda ortaya çıkışına da işaret ederken, medyada da çeşitli temsillerle kendini belli etti. 'Şallılar'a yönelik açılan butiklerin popüler olması ve bu kadınlara hitap eden yeni dergilerin yayınlanması ile örtünen kadınların görünürlüğü artarken, bu durum, toplumda örtünen kadınların da 'kadın' olduklarının keşfi anlamına geliyordu. Çünkü artık moda uygun giyinmek, güzel mekânlara gitmek isteyen ve eğitim-öğretim açısından kendini geliştiren başörtülü kadınlar, bugüne kadar 'batılı görünümlü' ideal kadın modeli için sağlanmış olan imtiyazlardan paylarına düşenleri istiyordu.”

Yine benzer gerekçelerin kadının örtünme ve moda ilişkisi konusunda bir seçim yapmaya zorlandığını Nihal Bengisu Karaca(2011) Haber Türk'teki köşesinde şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bana göre dini bir kaygıyla kullanıldığını belli eden her türden örtü başörtüsüdür. Vücudu örten, hatları vurgulamak için değil, sahiden giyinmiş olmak için alınan her tür kıyafet ve seçilen 'beden dili' de tesettürü oluşturur. Kentli dindar kadınların düzgün görünmeye, estetik kaygılar taşımaya ilişkin çabalarını da son derece makul buluyorum. Ancak 'estetik' tek amaç, ona giden

⁶ Fadime Özkan, 26 Şubat 2014 tarihinde yapılan mülakattan

tek yol da 'modayı takip etmek' ve 'lüks marka kullanmak' olarak algılanıyor ve öyle sunuluyorsa, orada bir terslik var demektir."⁷

Yeni muhafazakâr/dindar kadının toplumsal hayatta görünürlüğü, "otantik orta sınıfların" merkezde yaşam alanlarının genişlemesine bağlı olarak artmıştır. Bu süreci muhafazakâr kadının kendi özgür iradesi ile biçimlendirdiğini ifade eden Aktaş şunları aktarmaktadır:

"Kadının kamusal alana çıkması ve etkinleşmesi, muhafazakârlığın çok da bilerek isteyerek yaptığı bir şey değildi. Büyük ölçüde Kemalizm'in baskısı karşısında kadının kendisini ispatlamak için veya o baskıya karşı mücadele etmek için bizzat o kadınlar tarafından başlatılmış olan bir mücadeleydi. Ve başlangıçta bu tarz bir mücadele, yaşama biçimi muhafazakârlık tarafından da pek hoş karşılanan, tasvip edilen bir şey değildi. İslamcı kadınlar iki baskıya karşı aynı anda mücadele ettiler. Hem Kemalist baskıcılığa karşı hem de muhafazakâr baskıcılığa karşı. Evlerinde o muhafazakâr baskıcılıkla, kamusal alana çıktıkları zaman da Kemalist baskıcılıkla karşı karşıya geldiler. Her ikisiyle de mücadele ederek bir yerlere geldiler. Yani kendileri dönüşürken, bir etkin güç haline gelirken, aynı zamanda o muhafazakâr toplumu ve Türkiye'deki sistemi, Kemalistlerin de kadına bakış açısını, rol model olarak ortaya konulan kadın imgesini bir ölçüde dönüştürdüler. Resmi tahayyülde değil, toplumsal tahayyülde de çok da değişmiş değil o imge, o rol model tablosu."⁸

Bu iki yaklaşım arasından sıyrılarak kendine yeni bir yaşam alanı tanımlayan muhafazakâr/dindar kadın, yeni bir kadın sınıfının ortaya çıkışı olarak okundu. Bu, toplumda iki tür algılamayı da beraberinde getirdi. Bir yanda "örümcek kafalı" veya "geri kalmış" gibi söylemlerle kültürel olarak ötekileştirilen başörtülü kadınların alternatif modernleşme pratikleriyle yeniden ortaya çıkmaları, toplumun sekiler kesimlerini şaşırırken, diğer yandan İslami yaşam tarzına karşı son derece ürkek olan kesimleri daha da endişelendirdi.

Muhafazakâr/dindar kadın, bu yeni giyim pratiği ile modern giyim tarzlarına bir alternatif geliştirirken, yeni bir yaşam kültürünü de üzerinde somutlaştırmıştır. Farklı renk tonlarında giyinen, lüks arabalar kullanan, çeşitli eğlence mekânlarında zaman geçiren, evin dışında da hayatının önemli bir bölümünü geçiren genç kızlar ve kadınlar kuşağından söz edebiliriz. Bu kuşağın, "yeni orta sınıf", "otantik orta sınıf", "muhafazakâr burjuva" gibi kavramlarla isimlendirilen orta sınıfın görünürlüğünü temsil ettiği söylenebilir (Görkan, 2014).

Türk toplumunun modernleşme ya da batılılaşma serüveni, daha önce de ifade ettiğimiz gibi tam bir sorun yumağı olarak değerlendirilebilir. Modernleşme ve batılılaşma noktasında teraziye konan en önemli ölçünün ise, kadının giyim tarzı ve davranışlarında somutlaştığı bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin modernleşme tarihinde kadın bir semboldür.

Son yıllarda sokakların, yeni bir kadın tipi ve onun giyim tarzıyla tanışmakla beraber, modern yaşamın temsilcisi kadınlarla, aralarındaki sınırların şeffaflaştığına da şahitlik ettikleri gözlenmektedir. Kamusal alanda yeni giyim ve tüketim biçimiyle görünürlük kazanan bu kadının, geleneksel bir giyim biçimi olarak tanımlanan "örtü/örtünme" kavramlarına yeni bir içerik kazandırdığı da açıktır. Bunun yanında renk ve moda da bu yeni içeriğe biçim veren kavramlar olarak öne çıkmıştır. Örtünmenin en önemli göstergesi olan sade başörtüleri, yerini renkli, şalı andıran bir örtünme biçimine bırakmıştır. Özellikle genç kızlar kısa, renkli örtüleri, tayt ve pantolonlarla kullandıkları kısa gömleklerle, kamusal alanın yeni muhafazakâr/dindar yüzleri olarak öne çıkmaktadırlar. Bu yeni giyim kuşam pratiği, geleneksel bir tarzla örtünen kadınlara kıyasla alternatif bir modernleşmenin ortaya çıkışı olarak okunmuştur (Göle, 1991). Âdeta hızla yayılan ve çeşitlilik kazanan örtünme biçimleriyle birlikte, alternatif modernlik kapitalizmle son derece barışık yeni bir tarzı da üremiştir görünmektedir.

⁷ Nihal Bengisu Karaca 'Kurban ile Kuğu arasında Muhafazakar Kadın', 16 Ekim 2011, Haber Türk

⁸ Yazar Ümit Aktaş ile 9 Eylül 2013'de yapılan Mülakattan

SONUÇ

Türkiye tarihinde modernleşme süreci uzun ve sancılı bir geçmişe sahiptir. Ekonomik ve teknik olarak batının eriştiği nokta, peşinden koşulan bir ideal olarak somutlaşmıştır. Bu süreçte toplumun sosyal, zihinsel ve ekonomik alt yapısının bir sonuç olan modernleşmeyi yaratmaya yetmediği açıktır. Ancak gösterilen çabalar, bunun yaratılması yönünde büyük gayretleri içermektedir. Bir burjuva sınıfının yaratılmak istenmesi, üretim araçlarının güçlendirilmek istenmesi, günlük hayatın biçimsel olarak dönüştürülmek istenmesi hedefe ulaşma yönünde ivme hareketleri olarak değerlendirilebilir. Tüm bu çabaların sonucunda Türkiye’de tam anlamıyla bir burjuva sınıfı yaratılmasa da kendine has özellikleri ile biçimlenmiş burjuva sınıflarından söz etmek mümkün olmuştur. Bunlardan birini oluşturan Muhafazakâr/dindar burjuva, liberal ekonomi politikalarının açtığı yoldan merkeze doğru kaymayı başarmıştır. Merkeze doğru kayış, merkezle bütünleşme sürecini beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler, muhafazakâr/dindar hayat biçimlerini yeni bir dindar ve muhafazakâr görünüme doğru evriltmiş görünmektedir.

Tüketim alışkanlıkları değişmiş muhafazakâr/dindar burjuva, bir yandan tüketim kültürünün kodlarıyla uyumlu bir yaşamı benimserken diğer yandan da dinî hassasiyetleri buna engel olmayan bir noktadan yeniden tanımlanma çabasındadır. Bu süreçte zekât ve sadaka kavramları kadar gittiği mekânda bir mescidin olması da zihinlerde o yerin meşrulaşmasını sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. İslamî yaşayış tarzına uygun olmayan birçok şeyin bu manada İslami değerlerle uyumlu bir içerik kazandırılarak yeniden bir sunumun konusu yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla dinî hassasiyetler zihinlerde belli kavramlar üzerinden yeniden biçimleniyor ve somut karşılıklarını günlük hayatta buluyor. Muhafazakâr/dindar kesimler açısından değişen yaşam biçimleri ve dinin algılanış biçimi önemli oranda bir yenilenme yaşamıştır. Bu süreç, ekonomik refah düzeyi yükselmiş kadın ve erkekler arasında yaygınlaşmıştır. Ancak tüketim pratikleri erkeklere göre farklılık gösteren kadınlar bu süreçte daha fazla görünür olmaktadır. Bu da değişimin kadınlar üzerinden tartışılmasının önünü açmaktadır. Görüşme yaptığımız kadınlar, kitap ve yazılarıyla medyada bu konuyu tartışan kadınlar, değişimin doğal ve dinden uzak olmadığını altını çizmeye çalışmışlardır. Bu konuda yapılan yorumları, dini algılama ve yorumlama biçimlerinin farklılığına dayandıran kadınlar, konuyu tartışma yetkisinin de kendilerinde olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda kadınlar, din ve kendileri arasında girecek bir başka yorum ve değerlendirmeyi kabul etmedikleri gibi bunu bireyselliklerine yapılmış bir saldırı olarak da değerlendirmektedirler. Bu açıdan muhafazakâr giyim tarzının bireysel bir tutum olduğunu ve bu konuda dinin kendilerine bir dayatmasının olmadığı noktasında hemfikirdirler. Dolayısıyla Türkiye’de batılı manada bir sermaye sınıfından söz etmek mümkün değildir. Ancak ekonomik refah düzeyi yüksek modern ve muhafazakâr/dindar sınıflardan söz etmek mümkündür. Bu iki sınıfın geçmiş yıllarda keskin olan yaşam biçimi farklılıkları geçen sürede farklılaşmış görünmektedir. Yeni süreçte muhafazakâr/dindar kesimler gerek iktidar olmaları gerekse ekonomik refah düzeylerinin artmasına bağlı olarak din ve modernizmin iç içe geçtiği yeni yaşam biçimleriyle kamusal alanda görünürlük kazanmışlardır. Bu görünürlük sürecinde en dikkat çeken kesimleri oluşturan kadınlar, değişimin üzerlerinden takip edildiği ana aktörler olarak öne çıkmaktadırlar. Kadınlar modern yaşamın gereklerine hayatlarında yer açarken dini yaşamlarını da bireysel bir alana çekmiş görünmektedirler.

Kaynakça

- Ahmad, F.(2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev.:Yavuz Alogan Kaynak Yay., İstanbul
- Ahmad, F.(1985), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yay.
- Akdede, S.(2012), “Laik Burjuvalar Dindar Burjuvalar ve Sanatın Politik Ekonomisi”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 23.
- Alatlı, A(2013), *Beyaz Türkler Küstüleri*, Everest Yay., İstanbul
- Altan, Çetin, Sabah Gazetesi,11 Eylül 1992 tarihli köşe yazısından
- Aktaş, Ümit, 9 Eylül 2013 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakattan

- Aktaş, Ümit,(1998), *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, Bakış Yay., İstanbul 1998.
- Aktaş, C.(2010), “Kapalı Olmak Açık Olmak”, *Birikim Dergisi*,260: 78-79.
- Aktaş, C.(2000), “Kamusal Alanda İslâmcı Kadın ve Erkeklerin İlişkilerindeki Değişim Üzerine: Bacıdan Bayana”, *Birikim Dergisi*,137:36-47.
- Alper, E. ve Öniş, Z.(2001), “Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler”, *Doğu Batı Dergisi*,17: 211-212.
- Alpman, Polat S.(2012), “Bir Tasarım Bir Temenni Şimdinin ‘hakiki’ Burjuvazisi ve Eleştirisi”, *Birikim Dergisi*, Sayı:278-279:38-45.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Bilgi Basımevi, Ankara 1969.
- Aydın, *Muhafazakâr Dindar Kadının Serencamı*, Açık Görüş, 12 Temmuz 2014 tarihli yazısından
- Aydın, Sare, İstanbul Ticaret Üniversitesi/Ticaret Bilimleri Fakültesinde 9 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakattan
- Behar, D.(2012), “Türk Büyük Burjuvazisinin Üçüncü Kuşağı”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 278-279: 84-85.
- Boratav, K.(2013), “AKP’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzel/Bülent Duru der., Phoenix Yay: 464-465.
- Boratav, K.(2005), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitapevi, Ankara
- Büşra Hanım, Sağlık alanında çalışıyor. 15 Ağustos 2014 tarihinde İzmir’de kendisiyle yaptığımız görüşmeden.
- Böhürler, Ayşe AK Parti MKYK üyesi ve Gazeteci/Yazar 25 Şubat 2014 tarihinde yapılan mülakat
- Durak, Y.(2012), “Dindar Muhafazakar Burjuvazi ve Yukarıdan Dindarlık”, *Birikim Dergisi*, 278-279 :46-47.
- Duran, B.(2010), ‘*AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika*’, AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, der. Hakan Yavuz Kitap yay. İstanbul
- Eldem, E.(1999), *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev.: Ayşe Berktaş, Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarihi Vakfı Yay., İstanbul
- Eyigün, Sabri, *Muhafazakâr Kadınlar Neden Bu Kadar Gündemde?* Haber7.com’daki yazısından
- Genç, M.(2012), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay.
- Göçek, F. M.(1999), *Burjuvanın Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Çev.: İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara
- Göle, N.(1991), *Modern Mahrem*, Metis Yay., İstanbul
- Görkan, *Kadınların Yeni Kamusal Görünürlükleri:Şallular*, 18.01.2014 <http://muhimhadiseler.org>, erişim tarihi:27.11.2014
- Gültekin, M. N.(2012) “Genç Kolonyal Hevesler Yeni Emperyal Tezahürler”, *Birikim Dergisi*, 278-279:66-72.
- Haenni, Patrick,(2011), *Piyasa İslam’ı*, Çev.: Levent Ünsaldı,Özgür Üniversite Kitaplığı,
- İnci Hanım, 27 Şubat 2014 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakattan.
- İnsel, Ahmet,(2012), “Türkiye’de Bburjuvazinin Serüveni”, *Görüş Dergisi*,76:
- Kalkan, Süleyman, “Türk Burjuvazisi, Ekonomik Dönüşüm ve Risk”, *Öz İplik İş Sendikası Dergisi*, :247-251.
- Karaca, N. B.(2011) “Kurban ile Kuğu arasında Muhafazakar Kadın”, *Haber Türk*, 16 Ekim tarihli yazıdan
- Karadağ, M.(2012), “Muhafazakar Anadolu Burjuvazisi-bir kesit”, *Birikim Dergisi*, Sayı:278-279:55-65
- Karpat, K.(2010), *Asker ve Siyaset*, Cilt: 2, Timaş Yay., İstanbul

- Karpat, K.(2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul
- Küçükömer, İ.(2013), *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, Profil, İstanbul
- Küskün, A.(1992), “Toplumsal Konsensüs ve Üst Gelir Grupları”, *Öz İplik İş Sendikası Dergisi*, Ankara 255-265.
- Kaygusuz, Ö.(2013), *Türkiye-AB İlişkilerinin Möbius Şeridi: AKP Reformculuğu ve AB Çok Kültürlülüğü’ AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix Yay.,
- Keyder, Ç.(1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Yurt Yay., Ankara
- Macit, M.(2010), “Geleneksel Hayır Anlayışının Modern Görünümleri: Kermesler”, *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,42:175-190
- Meriç, C(1994), *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yay., İstanbul
- Mustafa Özel ile 10 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakattan
- Münevver Hanım, Akademisyen 18 Temmuz 2014 Tarihinde yapılan mülakattan
- Nisa Hanım, Diyetisyen 05 Ağustos 2014 tarihinde Elazığ’da yaptığımız görüşmeden ve kendisini muhafazakâr/dindar olarak tanımlıyor.
- Özcan, Z.(2003), *Nilüfer Göle İle Toplumun Merkezine Yolculuk*, Çağlayan Matbaacılık,
- Özel, M.(1998), *Birey-Burjuva ve Zengin*, Kitapevi Yay., İstanbul
- Özipek, Berat, “Büyük Sermaye Çevreye Mesafeli”, 12.09.2010 tarihli <http://www.hurfikirler.com> adlı sitedeki köşe yazısından
- Özkan, Fadime, 25 Şubat 2014 tarihinde yaptığımız mülakattan
- Sombart, W.(2008), *Burjuva*, Doğu-Batı Yay., İstanbul
- Sönmez, S.(1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm-Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Yay., Ankara
- Sözen, E(2010), “AK Parti’nin Kadın Siyaseti ve AK Partili Kadın Kimlikleri”, *AK Parti Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörleri*, der: Hakan Yavuz Kitap Yay., İstanbul 2010.
- Steinhaus, K.(1973), *Atatürk Devrim Sosyolojisi*, (Çev.: M. Akkaş), Sander Yay., İstanbul
- Taşçı, S(2001), “İktidar ve Söylem: Kapitalizm ve Avrupa”, *Doğu Batı Dergisi*, 14 :74-82.
- Tuba Hanım ile 25 Haziran 2014 tarihinde yapılan mülakat (İstanbul’da yaşayan Tuba Hanım, kendini muhafazakâr /dindar olarak tanımlıyor.)
- Tugal, C.(2011), *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Tugal, C.2007), *Liberal Sivil Toplumculuğun Zafer ve İflası*, 27 Ağustos 2007 tarihinde Radikal Gazetesi’nde yayımlanan köşe yazısından.
- Tunçay, M.(1986), *Batı’da Siyasal Düşünce Tarihi*, Teori Yay., Ankara
- Türközü, E.(2013), “AK Parti ve İnsan Hakları”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix Yay, İstanbul
- Uzgel, İ(2013), *AKP: Neo-liberal Dönüşümün Yeni Aktörü*, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix Yay.,
- Ülgener, S.(2006), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay.,
- Ülken, H. Z.(1992), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul
- Ünüvar, K.(2010), “Siyaset Üzerindeki Hayalet/Orta Sınıflar”, *Birikim Dergisi*, Sayı:260:14-24.
- Yankaya, D.(2014), *Yeni İslami Burjuvazi*, İletişim Yay., İstanbul 2014.
- Yankaya, D.(2012), “28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidarı Yolunda Bir Milat”, *Birikim Dergisi*, 278-279:32-33

- Yavuz, H.(2011), *Erbakan 'dan Erdoğan 'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*, Kitap Yay..
- Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A.(2013), “AKP Döneminde Türkiye 'nin Orta Doğu Politikası”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, der:İlhan Uzgel/Bülent Duru. Phoenix Yay.
- Yerasimos, S.(1986), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yay.
- Yücebaş, S.(2012), “Türkiye 'de Muhafazakarlığın Gündelik Yaşam Estetiđi”, *İnsanbilim Dergisi*, Sayı:2 :65.
- Zücher, E. J(2006)., *Modernleşen Türkiye 'nin Tarihi*, Çev.: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay. İstanbul